

Mirko Gojmerac

O GRAMATICI I NJEZINOJ OBRADI U NEKIM UDŽBENICIMA I PRIRUČNICIMA
NJEMAČKOG JEZIKA

UDK 371.671.1:801.5:803.0

Stručni članak. Primljen 10. 10. 1989.

Budući da se hrvatski ili srpski jezik ne ubraja u velike svjetske jezike, našoj društvenoj sredini potrebno je mnogo ljudi koji vladaju stranim jezicima. S obzirom na suvremene integracijske procese, tehnološke, ekonomske, političke i druge, ta će potreba svakim danom postajati sve veća. Četiri zemlje njemačkoga govornog područja u tom su pogledu naročito značajne za našu zemlju, zbog čega dobro poznavanje njemačkog jezika i velik broj ljudi postaje neophodno. Svjedoči o tome boom koji su doživjele škole stranih jezika. Taj boom, međutim, svjedoči i o ozbiljnim nedostacima u nastavi stranog jezika u našim školama.

Naše srednje škole po svom su konceptu izrazito antielitne. Usprkos svim reformskim promjenama i nastojanjima za ujednačavanjem, heterogenije su nego ikada i s obzirom na program i s obzirom na učeničku populaciju. U takvoj situaciji velik je uspjeh za srednju školu činjenica da se uspjela izboriti za 2 do 3 sata nastave stranog jezika tjedno.

Uspjeh u nastavi stranog jezika nije moguć ako se učenik ne upozna sa strukturom jezika i funkcijom jezičnih elemenata, dakle ako ne pozna gramatiku. Tu vrlo staru spoznaju treba još uvijek naglašavati, pogotovo u našem sistemu, u kome je dugi niz godina dominirala tzv. direktna metoda, o čijim zabludama je i u ovom časopisu mnogo pisano.¹

Usprkos zaokretu koji je nastao u nastavi njemačkog jezika uvođenjem u upotrebu nove generacije udžbenika koji se temelje na tzv. kognitivnom pristupu², averzija prema gramatici nije se kod učenika smanjila. Zbog toga nastavnici na sveučilištu i dalje iz godine u godinu konstatiraju da učenici iz srednje škole dolaze s gotovo nikakvim metajezničnim znanjima.

Kad govorimo o "gramatici", moramo razlikovati barem tri različita značenja tog pojma, kao što to čini Kaj B. Lindgren³:

1. Gramatika označava mehanizam koji je smješten u ljudskom mozgu i koji više ili manje nesvjesno upravlja čovjekovom jezičnom djelatnošću. U tom značenju gramatika predstavlja sastavni dio kompetencije idealnog govornika. Ako zanemarimo dijalekatske razlike, takva "idealna gramatika" nekog jezika postoji samo u jednom obliku.

1 Usp. S. Žepić, *Historijska gramatika i nastava njemačkog jezika*, "Strani jezici" 1/1980, str. 20–27.

2 Mislimo prije svega na seriju udžbenika "Kontaktsprache Deutsch"

3 Kaj B. Lindgren, *Prinzipien einer deutschen Ausländergrammatik*, u: *Grammatik und Deutschunterricht*, izd. U. Engel/S. Grosse, Düsseldorf 1978, str. 175.

2. Gramatika može označavati jedan model prije spomenute idealne gramatike, koji u obliku skupa pravila sastavlja lingvist na temelju vlastitih istraživanja s ciljem da eksplicira i osvijesti podsvjesno znanje izvornih govornika. Postoji mnoštvo takvih gramatičkih modela, ovisno o svrsi kojoj služe.

3. Gramatika znači i udžbenik ili sistem pravila koji se primjenjuje u jezičnoj nastavi. Takva primijenjena gramatika može se temeljiti na jednom teorijskom modelu ili više.

U nastavi stranog jezika postoji prije svega potreba za gramatikom u ovom trećem značenju te riječi, dakle za primijenjenom, pedagoškom, didaktičkom, i kako ih se sve ne naziva, koja predstavlja "izbor, adaptaciju i preformulaciju lingvističke gramatike sa psihološkog, didaktičkog, metodičkog i drugih stanovišta", kako to dobro uočava Helbig⁴. Odnos između "lingvističke" i "didaktičke" gramatike danas je takav da se nije teško složiti s Lindgrenom kad kaže da "niti jedna lingvistička teorija ne predstavlja odgovarajuću osnovu za praktičnu gramatiku za strance"⁵, pa se kao jedini mogući nameće eklekticistički pristup. Treba odvagati sve prednosti i nedostatke različitih gramatičkih modela i od svakog odabrati samo one dijelove koji mogu poslužiti stvaranju primijenjene gramatike.

U primijenjenoj gramatici treba razlikovati dvije stvari: gramatiku za učenje npr. njemačkog jezika kao materinskog i gramatiku za učenje njemačkog jezika kao stranog jezika. Dok za njemački jezik kao materinski jezik postoji veliki broj dobrih gramatika, osjeća se određeni deficit u gramatikama za njemački kao strani jezik⁶. Istina je doduše da sve njemačke gramatike, na čelu s Dudenom, tvrde kako su upotrebljive i u nastavi njemačkog kao stranog jezika, što je samo djelomično točno zbog dviju u principu različitih nastavnih situacija. U nastavi materinskog jezika gramatika preuzima ulogu tumača i eksplikatora intuitivnog znanja o strukturi jezika koje učenici kao sastavni dio njihove jezične kompetencije već posjeduju. Nasuprot tome, gramatika u nastavi stranog jezika mora biti generativnog karaktera, mora stvarati jezičnu kompetenciju koja će učenicima omogućiti komuniciranje u različitim situacijama svakodnevnog života.

Danas više nije sporno da se pri pisanju gramatike za nastavu stranog jezika treba koristiti spoznajama kontrastivne analize. Autor mora početi od toga da su učenicima mnoge gramatičke činjenice poznate iz njihova materinskog jezika, pa će se u primjerima kad je neka struktura identična u materinskom i u stranom jeziku zadovoljiti samo kratkom napomenom, a tamo gdje su strukture dvaju jezika vrlo različite, trebat će ih mnogo iscrpnije opisati. Na taj način aktivirat će se intelektualni potencijali učenika, povećat će se njihova zainteresiranost i izbjeći monotonija, tako karakteristična upravo za nastavu gramatike. Osim toga, nastava neće biti svedena na dril kao jedinu metodu za usvajanje određenog sistema vještina i navika koji se u audiovizualnim metodama pogrešno izjednačavao s komunikativnom kompetentnošću. Sigurno će se pritom pojaviti problem interferencija, pozitivnih i negativnih. Međutim, umijeće autora udžbenika i nastavnika upravo je u tome da iskoristi pozitivne i spriječi negativne interferencije odgovarajućim vježbama.

⁴ G. Helbig, *Die Bedeutung der Sprachwissenschaft für den Fremdsprachenunterricht*, u: DaF 3/1980, str. 139.

⁵ Kaj B. Lindgren, op. cit. str. 187.

⁶ Najpoznatija je njemačka gramatika za strance G. Helbig/J. Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, 1. izd., Leipzig, 1972. Od novijih gramatika treba istaći onu Lorenza Niedera, *Lerngrammatik für Deutsch als Fremdsprache*, München, 1987.

U ovom kontekstu postavlja se pitanje kakva je situacija u nastavi njemačkog jezika u Hrvatskoj. Još od 1956. godine redovito se izdaje *Kleine deutsche Grammatik*⁷ u gotovo neizmijenjenom obliku, izuzevši manja proširenja u 8. i 13. izdanju. Od 1985. godine usporedo s tom gramatikom “Školska knjiga” izdaje i *Pregled gramatike njemačkog jezika*⁸. *Kleine deutsche Grammatik* sastoji se od tri dijela: 1. Aussprache und Orthographie, 2. Morphologie, 3. Syntax. Vrlo je indikativan opseg tih poglavlja. U 15. izdanju (proširenom) iz 1986. poglavlje o izgovoru i ortografiji obuhvaća 10 stranica, poglavlje o morfolgiji 117 stranica, a sintaksa 21 stranicu. Već na temelju ovih kvantitativnih odnosa očito je da se radi o “Wort- oder Wortartgrammatik”⁹. Riječ predstavlja u njoj centralni pojam kome je posvećeno najviše prostora, a vrste riječi čine glavni princip raščlanjivanja gradiva. *Kleine deutsche Grammatik* možemo označiti tradicionalnom gramatikom, kakva je u osnovnim crtama koncipirana još početkom našeg stoljeća, u vrijeme kad je u nastavi stranih jezika dominirala gramatičko-prijevodna metoda. Bilo je to vrijeme “neop-terecenosti metodikom”, kako kaže H. J. Heringer i u predgovoru svojoj najnovijoj gramatici citira riječi svoje bake, koja je prije dvije generacije poučavala strance njemačkom jeziku: “Naučiti jezik – to je najprirodnija stvar na svijetu. Treba samo naučiti gramatiku, a zatim samo mnogo govoriti i mnogo čitati.”¹⁰ Tim jednostavnim riječima izvrsno je pogođena bit gramatičko-prijevodne metode, koja se redovito sastoji u ovome: učenik dobije neki tekst na stranom jeziku kao predložak, zatim u dvojezičnom rječniku traži riječ koja znači isto što i riječ u zadanom tekstu. Nakon toga slijedi gramatička analiza: učenik treba odgonetnuti ispravni oblik riječi u stranom jeziku, pri čemu se orijentira samo na susjedne riječi u tekstu. Kad je pronašao odgovarajući gramatički oblik, učenik prelazi na iduću riječ, ponavljajući opet cijelu proceduru. Da bi takav postupak mogao biti uspješan, nastavnik unaprijed pojednostavljuje i prekraja tekst tako da učenik, prevodeći riječ po riječ, ipak dobiva gramatički prihvatljivu rečenicu. Drugim riječima, učenik se gotovo uopće ne mora brinuti za sintaktičku strukturu rečenice. U skladu s takvom metodom sintaksa se može u gramatici obraditi na dvadesetak stranica, a pojam rečenice niti se i ne pokušava definirati. Dovoljno je kao u *Pregledu gramatike njemačkog jezika* reći samo ovo: “Razlikujemo jednostavne i složene rečenice.”¹¹

Doista je šteta što je *Pregled gramatike njemačkog jezika*, koji se pojavio 1985. godine, ostao poput *Kleine deutsche Grammatik* samo “Wortgrammatik”. Ova gramatika ima, međutim, tu prednost pred *Kleine deutsche Grammatik* što upozorava na razlike i sličnosti njemačkog i hrvatskog jezika, naročito na moguće izvore negativnih interferencija. U skladu sa spoznajama kontrastivne analize svi primjeri navode se na oba jezika. Osim toga, ta se gramatika odlikuje preglednošću i kratkim i preciznim definicijama pojmova, tako da se na nju ne može primijeniti za gramatike uobičajena sintagma “terminološke džungle”. O izboru meta-jezika, koji je u *Kleine deutsche Grammatik* njemački, a u *Pregledu gramatike njemačkog jezika* hrvatski, moglo bi se, a i trebalo bi se principijelno diskutirati, što, međutim, nije naša namjera na ovom mjestu.

7 Ivo Medić, *Kleine deutsche Grammatik*, Školska knjiga, Zagreb, 1956, 8. izd. 1967, 13. izd. 1978.

8 Tamara Marčetić, *Pregled gramatike njemačkog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

9 Kaj B. Lindgren, op. cit. str. 182.

10 Hans Jürgen Heringer, *Lesen lehren lernen. Eine rezeptive Grammatik des Deutschen*, Tübingen, 1988.

11 Tamara Marčetić, *Pregled gramatike njemačkog jezika*, Zagreb, 1985, str. 130.

Danas u metodici nastave stranog jezika više nema spora o tome da je tradicionalna "gramatika riječi" neprikladna za nastavu stranog jezika i da ne pridonosi komunikativnoj kompetenciji učenika, da štoviše ometa spontani govor i pisanje koje se odvija u rečenicama. Budući da se komunikacija vrši rečenicama, a ne izoliranim riječima, treba i u nastavi gramatike krenuti od rečenice. Osim toga, oblici rečeničnih dijelova i pojedinih riječi u njima određeni su njihovom funkcijom u rečenici.

U centar pažnje treba, dakle, postaviti sintaktičku strukturu. Naravno, i ovo je zahtjev ograničenog dometa, adekvatan današnjem stupnju razvoja gramatičke teorije koji ima tu slabost da se jezik manifestira u obliku teksta, a ne izoliranih rečenica. Mnoge rečenice mogu se naime razumjeti tek na temelju užeg ili šireg konteksta. Međutim, danas još uvijek nemamo gramatike njemačkog jezika koja bi u sebi integrirala sve prednosti gramatike teksta i gramatike koja polazi od rečenice kao najveće jezične jedinice. Taj nedostatak može se nadoknaditi u nastavi stranog jezika pažljivim izborom rečenica koje ilustriraju određena gramatička pravila, kao što to uspješno čine autorice nove serije udžbenika njemačkog jezika za srednje usmjereno obrazovanje "Kontaktsprache Deutsch". U umijeće konstruiranja primjera ubraja se sposobnost da se jednostavnim sredstvima sugerira kontekst, u kome dotična rečenica zvuči prirodno i neusiljeno, kao npr. u *Kontaktsprache Deutsch 1* s nekoliko napomena stvara se sasvim dovoljan kontekst za pravilnu upotrebu prijedloga s dativom i akuzativom:¹² "Katrin ruft aus den Ferien an und hört, daß ihr Zimmer jetzt anders aussieht. Kannst du ihre Fragen beantworten?" Nakon ovoga slijede pitanja: "Wo ist jetzt die Stereoanlage? Wohin hast du den Fernseher gestellt?" itd.

Smisao primjera sastoji se u tome da ilustriraju sadržaj apstraktnih gramatičkih pravila. Takve rečenice moraju biti učeniku razumljive i ne smiju mu zadavati nikakve druge poteškoće koje bi njegovu pažnju odvukle od pravila koje se dotičnom rečenicom—primjerom ilustrira. Autorice spomenutog niza udžbenika svjesne su činjenice da su rečenične strukture potrebne učenicima već u vrlo ranoj fazi učenja, da se svi dijelovi gramatičkog sistema jezika moraju promatrati s obzirom na njihovu funkciju u strukturi rečenice, što u usporedbi s posve nezadovoljavajućim stanjem gramatičkih priručnika predstavlja neosporan pomak koji stvara nužne pretpostavke za kvalitetniju nastavu na našim srednjim školama.

Ni u kojem slučaju ne plediram za to da se u udžbeniku gramatička građa obrađuje na način kako bi to trebale činiti gramatike. Međutim, ipak mi se čini da bi i u udžbenicima trebalo više brige povesti o složenosti gradiva, prema tome i o redosljedu njegove prezentacije. U tom slučaju u *Kontaktsprache 3* pasiv bi sigurno trebao doći na red prije indirektnog govora, pogotovo kad se kao u ovom slučaju radi o trećem ponavljanju gradiva iste složenosti i opsega kao i u *Kontaktsprache Deutsch 1* (Reihe 8) i u *Kontaktsprache Deutsch 2* (Reihe 2). Kad se u ovom slučaju radi o ponavljanju i utvrđivanju gradiva, trebalo bi poraditi i na njegovu proširenju, npr. upozoriti na glagole koji ne mogu tvoriti pasiv, kontrastirati *werden*—*Passiv* i *sein*—*Passiv*. Pitanje progresije nije adekvatno riješeno u ovom nizu udžbenika. Osim toga, pojedine gramatičke jedinice, npr. neke od adverbijalnih rečenica, obrađuju se na nekoliko mjesta, što stvara utisak nepotrebne razmrvljenosti gradiva.

U udžbenicima stranog jezika trebalo bi, barem u glavnim crtama, slijediti jedan osmišljen redosljed prezentiranja gramatičkog gradiva. Već u početnoj fazi učenja

¹² D. Kern—Francetić—M. Häusler, *Kontaktsprache Deutsch 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1985, str. 54.

jezika trebalo bi upozoriti na rečenicu kao osnovnu gramatičku jedinicu. To bi u početku bile vrlo jednostavne rečenice, slične "jezgrenim rečenicama" u generativno-transformacijskoj teoriji. Na primjeru takvih rečenica mogli bi se učenici upoznati s glavnim dijelovima rečenice, njihovim oblicima i distribucijom. Budući da se takve rečenice malokad susreću i upotrebljavaju u jezičnoj komunikaciji, trebalo bi vrlo brzo prijeći na upoznavanje učenika s proširenim rečenicama, u sklopu kojih bi se moglo obraditi strukturu pojedinih rečeničnih dijelova, prije svega strukturu nominalne i verbalne fraze. Sljedeći korak mogao bi biti zamjena objekta, subjekta i priloških oznaka objektom, subjektom i adverbijalnim rečenicama, čime bi započela obrada složenih rečenica, itd.

Kod svih definicija trebalo bi učenicima objasniti da predloženi opisi, pojmovi i definicije nisu jedine moguće, da postoje i druge definicije i teorije. Na taj način izbjeci ćemo mogućnost da se određeni gramatički model poistovjeti s jezičnom stvarnošću. Takvi nesporazumi mogući su i na višim stupnjevima nastave stranog jezika, npr. kad studentica prve godine germanistike i anglistike zbog pretjeranog inzistiranja u nastavi njemačkog jezika na gramatici Helbig-Buscha tvrdi: "U njemačkom jeziku predikat je centar rečenice, dok u engleskom nije tako." I taj primjer jasno govori o potrebi didaktički i lingvistički osmišljenog prezentiranja gramatičkog gradiva u nastavi stranog jezika.

Grammatik in Lehrmaterialen

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden einige Prinzipien für den Aufbau einer deutschen Anwendungsgrammatik für Ausländer diskutiert. Diese Grammatik wird als ein Regelsystem verstanden, bei dessen Ausarbeitung didaktische Überlegungen eine entscheidende Rolle spielen. Es werden auch Vor- und Nachteile der bereits vorhandenen Schulbücher und Grammatiken zur Sprache gebracht.